

B. Cadet, J. Chossiere, Δ. Γκανούδης

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ
ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΜΕΓΙΣΤΟΥΣ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΚΙΝΔΥΝΟΥΣ¹

Στη μελέτη των Μέγιστων Τεχνολογικών Κινδύνων, πολύ συχνά, η ψυχοκοινωνιολογική άποψη παρουσιάζεται παραμελημένη έναντι άλλων απόψεων περισσότερο τεχνικών. Εντούτοις είναι πασιφανές ότι η έννοια «κίνδυνος» συνοδεύεται από ψυχολογικές καταστάσεις και συναισθήματα φόβου, άγχους ή ακόμα και ευχαρίστησης. Ο κίνδυνος, είτε είναι ένα κοινωνικό κατασκευάσμα είτε μια αντικειμενική πραγματικότητα, θέτει ένα θεμελιώδες επιστημολογικό ερώτημα στους ειδικούς των κοινωνικών επιστημών.

Παρά τη δυσκολία καθορισμού του κινδύνου, δεχόμαστε ότι το πρώτο του χαρακτηριστικό είναι η ύπαρξή του είτε ως άμεσο αποτέλεσμα είτε ως προϊόν μιας υποθετικής κατάστασης.

Στηριζόμενοι λοιπόν σ' αυτήν την εμπειρική αποδοχή θα προσπαθήσουμε —αφού πρώτα προσδιορίσουμε κάπως την έννοια του κινδύνου— να κατασκευάσουμε μια «κλίμακα στάσεων», που θα μας βοηθήσει να απομονώσουμε μερικές βασικές ανθρώπινες θέσεις έναντι του κινδύνου.

Οι ερευνητές B. Cadet, J. Chossiere και Δ. Γκανούδης αποτελούν μια ομάδα του Πανεπιστημίου της Caen με βασικό πεδίο εργασίας το χώρο των «γνωστικών διαδικασιών» (*processus cognitifs*). Η έρευνα έγινε λίγο πριν από το ατύχημα του Τσερνομπίλ, με τις γνωστές συνέπειες.

1. Μέγιστος Τεχνολογικός Κίνδυνος (Μ.Τ.Κ.) είναι ένας σχετικά νέος όρος [στα γαλλικά: R.T.M. = Risque Technologique Majeur] που υποδηλώνει το σύνολο των ενδεχόμενων αρνητικών συνεπειών της βιομηχανικής ή πυρηνικής πρακτικής.

1. Ο ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΩΣ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΟΝΤΟΤΗΤΑ

Ως βασική μεθοδολογική πρόσβαση, δεχτήκαμε την άποψη ότι ο Μέγιστος Τεχνολογικός Κίνδυνος (Μ.Τ.Κ.) υπάρχει ως οντότητα, ως αυτόνομη έννοια, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη διανοητική του σύλληψη. Παρά τις ιδιομορφίες των διαφόρων τεχνολογικών δραστηριοτήτων, θα πρέπει να δεχτούμε ότι υπάρχει μια κοινή για όλους έννοια του κινδύνου, άσχετα από την προέλευσή του.

Αυτή η βασική υπόθεση απορρέει από συνεντεύξεις και επεξεργασίες «ανάλυσης του περιεχομένου» (Analyse de contenu), αλλά δεν αποκλείει εντούτοις την περαιτέρω αναζήτηση ενός ορισμού του Μ.Τ.Κ. Ξεκινώντας λοιπόν μ' αυτήν την αρχική υπόθεση, πιστεύουμε ότι η καλύτερη μέθοδος για να δώσουμε έναν χαρακτήρα στον Μ.Τ.Κ. είναι να προτείνουμε μια «πολυκριτηριακή προσέγγιση», όπως έκαναν οι Vlek, Kuypers και Boer το 1984.

Τα εξής σημεία αναφοράς φαίνονται ως καθοριστικά:

- 1.1 Η εξουσία που αποφασίζει και ελέγχει τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις αποτελείται από περιορισμένο αριθμό ατόμων, ενώ οι ενδεχόμενες συνέπειες μπορούν να προσβάλλουν έναν μεγάλο αριθμό.
- 1.2 Οι συνέπειες είναι διαφορετικές για τα διάφορα κοινωνικά στρώματα, σε ό,τι αφορά τη φύση και το μέγεθος (κέρδη ή απώλειες).
- 1.3 Οι κρίσεις και οι προτιμήσεις διαφέρουν αρκετά μεταξύ των διαφόρων ομάδων.
- 1.4 Η γνώση της φύσης της βιομηχανικής δραστηριότητας είναι άνισα διανεμημένη: υπάρχουν οι ειδικοί, υπάρχουν τα καλώς πληροφορημένα άτομα, καθώς και τα άτομα που αν και η κατάσταση τα αφορά, εντούτοις αγνοούν τα πάντα.

2. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΜΙΑΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΤΑΣΕΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ Μ.Τ.Κ.

Μετά από επεξεργασία πληροφοριών σχετικών με πρόσφατες καταστροφές (Three Mile Island, Seveso, Amoco-Cadiz, Bhopal), κατασκευάσαμε μια κλίμακα στάσεων του τύπου Likert.

Σε μια τέτοια κλίμακα, δεν υπάρχουν αρχικές παραστάσεις (προφίλ) του προς εκτίμηση θέματος. Κάθε ερωτώμενο άτομο εκφράζεται με μια σειρά απαντήσεων διαφορετικής χροιάς· το άθροισμα όλων αυτών των επιδοκιμαστικών ή αποδοκιμαστικών απαντήσεων, θα μας επιτρέψει να συγκεκριμνοποιήσουμε τη γενική στάση του ατόμου.

Η ομοιογένεια των ερωτήσεων της κλίμακας μας δοκιμάστηκε με την παραγοντική ανάλυση (Analyse factorielle).

Στην πρώτη πειραματική της μορφή περιλάμβανε 52 ερωτήσεις. Η σημερινή της μορφή περιλαμβάνει 38 και το ερωτώμενο άτομο οφείλει ν' απαντήσει σε κάθε ερώτηση με μία από τις ακόλουθες 4 επιλογές, ανάλογα με την ένταση της άποψής του:

- α. Συμφωνώ απόλυτα.
- β. Συμφωνώ.
- γ. Διαφωνώ.
- δ. Διαφωνώ ριζικά.

Συνολικά λοιπόν έχουμε 152 πιθανές απαντήσεις [38×4]. Σ' αυτές θα πρέπει να προστεθεί ακόμη μία, που αφορά το φύλο του υποκειμένου.

Δείγμα πληθυσμού

Σε πρώτη ερευνητική φάση ερωτήθηκαν φοιτητές κοινωνικών επιστημών, τριών διαφορετικών χωρών.

Κεμπέκ (Καναδάς): 61 άτομα

Ελλάδα (Αθήνα): 53 άτομα

Γαλλία (Καέν): 114 άτομα

3. ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Εξαιτίας της πολυπλοκότητας της έννοιας του κινδύνου και των πολυδιάστατων χαρακτηριστικών του, η ανάλυση των απαντήσεων δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί παρά μόνο μέσω πολυπαραγοντικών στατιστικών μεθόδων.

Οι απαντήσεις που συγκεντρώσαμε υποβλήθηκαν σε δύο μεθόδους ανάλυσης, οι οποίες διαφέρουν μεταξύ τους σ' ό,τι αφορά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, καθώς και τον ορισμό που δίνουν στην έννοια της «στατιστικής απόστασης».

3.1. Η πρώτη μέθοδος

Πρόκειται για την παραγοντική ανάλυση των συσχετίσεων (Analyse factorielle des correspondances), η οποία χρησιμοποιεί μια στατιστική «απόσταση»

προερχόμενη από τη μετρική του X^2 και έχει αποτέλεσμα να δίνει διαστάσεις στην έννοια του τεχνολογικού κινδύνου.

Μ' αυτόν τον τρόπο μας επιτρέπει να βγάλουμε στην επιφάνεια μερικές χαρακτηριστικές γραμμές αναφοράς, που βρίσκονται λανθάνουσες και σκόρπιες μέσα στο πλήθος των απαντήσεων.

Αυτή η μέθοδος τελικά μας δίνει μια *λειτουργική διάσταση* της έννοιας του κινδύνου που γίνεται αντιληπτός.

Τα πρώτα αποτελέσματα που είχαμε δείχνουν:

- Μια βασική διάσταση [εμπιστοσύνη-καχυποψία] παρούσα και στα τρία δείγματα πληθυσμού.
- Μια δεύτερη διάσταση που αναφαιίνεται πιο διαφορική:
 - Στο Κεμπέκ περιστρέφεται γύρω από τις έννοιες *υπευθυνοποίηση* - *ανευθυνοποίηση*.
 - Στην Ελλάδα αφορά την *πληροφόρηση* που γίνεται σχετικά με τους ενδεχόμενους κινδύνους και της ανάθεση της αντιμετώπισης αυτών των κινδύνων στους ειδικούς.
 - Στη Γαλλία είναι κυρίως η *δράση* που εμφανίζεται ως εξισοροπιστής της υπάρχουσας καχυποψίας απέναντι σε όλους και σε όλα τα σχετικά με την ασφάλεια μέτρα.
- Μια τρίτη διάσταση μας φανερώνει την ύπαρξη μιας *«άμεσης ασφάλειας»* προερχόμενης από την εξουσία και τους ειδικούς και η οποία αντιτίθεται σε μια *«έμμεση ασφάλεια»* που αποκτάται με την πληροφόρηση του πληθυσμού. Η ανωτέρω διαπίστωση συναντάται με μικρές διαφορές και στα τρία κοινωνικά δείγματα της έρευνάς μας.
- Μια άλλη διάσταση φέρνει στην επιφάνεια τις σχέσεις μεταξύ της *«τεχνικής πρόοδου»* και της *«ασφάλειας»*. Στην μια άκρη αυτού του άξονα βρίσκεται ξεκάθαρη η άποψη ότι οι τεχνολογικά προηγμένες κοινωνίες ελέγχουν αποτελεσματικότερα τον ενδεχόμενο κίνδυνο κάτω από οποιαδήποτε μορφή. Στην άλλη άκρη του ίδιου άξονα τα οικονομικά συμφέροντα εμφανίζονται ως κύριο χαρακτηριστικό του ενδεχόμενου κινδύνου, που μόνο η ενεργός δράση του πληθυσμού μπορεί να περιορίσει.

Μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένες συμπτώσεις απόψεων και στις τρεις σειρές αποτελεσμάτων.

α. Η εμπιστοσύνη που εκφράζεται από τα ερωτώμενα άτομα στους διαφόρους υπευθύνους και στους ειδικούς είναι πολύ σχετική· δηλαδή τροποποιείται σε σχέση με το εάν απευθύνεται στους τεχνικούς που εργάζονται στις βιομηχανίες, στους τεχνοκράτες, στους βιομήχανους ή στους πολιτικούς που αποφασίζουν.

Μερικές απόψεις στο Κεμπέκ και στη Γαλλία συμπίπτουν, εκφράζοντας καχυποψία έναντι όλων των ανωτέρω ατόμων, που μόνο η πληροφόρηση για

τους ενδεχόμενους κινδύνους θα μπορούσε να την τροποποιήσει· πληροφόρηση που μερικοί στη Γαλλία θεωρούν ότι γίνεται σωστά. Μόνον οι απαντήσεις από το Κεμπέκ καταλογίζουν σημαντική ανευθυνότητα στις αρχές και στους βιομήχανους.

Και στις τρεις χώρες, μια μερίδα των ερωτηθέντων εμπιστεύεται τους υπεύθυνους, είτε με τρόπο άμεσο [Κεμπέκ και Γαλλία], είτε έμμεσα αναθέτοντάς τους τη μελέτη αποφυγής των κινδύνων [Ελλάδα].

β. Η αποδοχή του ενδεχόμενου κινδύνου, με το αιτιολογικό ότι είναι αναπόφευκτος για την οικονομική εξέλιξη, συναντάται μόνο σε μια ομάδα απαντήσεων του Κεμπέκ. Στις ίδιες απαντήσεις η ανάγκη της υπευθυνοποίησης του πληθυσμού θεωρείται σημαντική.

Κάτω από λίγο διαφορετικές φόρμες μπορούμε να διακρίνουμε:

—Την αναγκαιότητα δράσης του πληθυσμού (Ελλάδα).

—Την ανάγκη μιας πληροφόρησης που θα τόνιζε το ενδεχόμενο μιας καταστροφής (Κεμπέκ), η οποία πληροφόρηση θεωρείται ότι γίνεται σωστά από μια ομάδα γαλλικών απαντήσεων.

γ. Παρατηρούμε μια σχετική συγγένεια μεταξύ των αποτελεσμάτων του Κεμπέκ και της Γαλλίας κυρίως όσον αφορά μερικές αντιφατικές στάσεις, σχετικά:

—με την ικανότητα των αρχών,

—με την αποτελεσματικότητα της επέμβασής τους.

3.2. Η δεύτερη μέθοδος επεξεργασίας των αποτελεσμάτων στηρίζεται στην κατιούσα ιεραρχική ταξινόμηση (Classification hiérarchique ascendante) βασισμένη σ' έναν ευκλείδειο ορισμό της «απόστασης» Δ. Οι παραπλήσιες απαντήσεις (κατά την έννοια της Δ) οργανώνονται, επιτρέποντάς μας να παρατηρήσουμε όχι πλέον τις οργανωτικές διαστάσεις όπως προηγουμένως, αλλά τις ομοιογενείς συνθέσεις των απαντήσεων, οι οποίες ενωμένες μας εκφράζουν τις θέσεις των ερωτηθέντων.

Τα αποτελέσματα αυτά εκφράζονται με μορφή διαγραμμάτων όπως φαίνεται παρακάτω.

KEMΠIEK (SHERBROOKE)

Ακραίες οικολογικές τοποθετήσεις.

Πλειοψηφία ανδρικών απαντήσεων.

Δεν εμπιστεύονται κανέναν για την αντιμετώπιση των κινδύνων:

ούτε ειδικούς, ούτε αρχές, ούτε το προσωπικό που ασχολείται με την ασφάλεια. Ανευθυνότητα αυτών που αποφασίζουν.

1η ομάδα απαντήσεων

23 απαντήσεις

2η ομάδα απαντήσεων: 57 απαντήσεις

Τεκμηριωμένο συναίσθημα του κινδύνου.

Άμεσες εμπειρίες με επικίνδυνες βιομηχανικές ζώνες.

Σπουδαιότητα των οικονομικών παραγόντων, κυρίως της δημιουργίας θέσεων εργασίας.

Υπάρχει κάθε λόγος να έχουμε εμπιστοσύνη. Η πληροφόρηση γίνεται σωστά. Τα μέτρα προστασίας είναι φερέγγυα.

Υπάρχει εμπιστοσύνη στο προσωπικό το επιφορτισμένο με την ασφάλεια, στις δημόσιες αρχές, στους ειδικούς, στους επιστήμονες.

Αναζήτηση πληροφόρησης και συμμετοχής εκ μέρους του πληθυσμού. Αποδοχή της αποτελεσματικότητας των εργαζομένων στις βιομηχανίες, αλλά και *δυσπιστία* έναντι των ειδικών, των κυβερνώντων και των βιομηχανιών.

3η ομάδα απαντήσεων

22 απαντήσεις

Καχυποψία έναντι του ενδεχόμενου κινδύνου.

Πλειοψηφία γυναικείων απαντήσεων.

Παθητικότητα του πληθυσμού, ο οποίος δεν είναι πληροφορημένος, ούτε προετοιμασμένος να αντιδράσει σε περίπτωση καταστροφής.

Διάφορες αποχρώσεις στάσεων, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ρεαλιστικές.

4η ομάδα απαντήσεων

40 απαντήσεις

ΕΛΛΑΔΑ (ΑΘΗΝΑ)

Πλειοψηφία γυναικείων απαντήσεων.

Αναζήτηση πληροφόρησης εκ μέρους του πληθυσμού και ανάγκη συμμετοχής και δράσης.

Ολική δυσπιστία έναντι των ειδικών, των αρχών και των υπεύθυνων επιστημόνων.

1η ομάδα απαντήσεων

35 απαντήσεις

Ο πληθυσμός δεν έχει κανένα λόγο να συμμετάσχει στην πρόληψη του κινδύνου και είναι ικανοποιητικά πληροφορημένος.

Εμπιστοσύνη στους ειδικούς, στις δημόσιες αρχές και στην επιστημονική πρόοδο.

Αντιθετικά συναισθήματα έναντι των επιστημόνων και των βιομηχανών.

2η ομάδα απαντήσεων

34 απαντήσεις

Πλειοψηφία των ανδρικών απαντήσεων. Εμπειρία από διαμονή σε επικίνδυνη ζώνη.

Μια σχετική χροιά εμπιστοσύνης στους ειδικούς, στις αρχές, στους εργαζόμενους.

Ο πληθυσμός δεν είναι πληροφορημένος, αλλά δεν πρέπει να επεμβαίνει.

3η ομάδα απαντήσεων

22 απαντήσεις

Μια σχετική εμπιστοσύνη στους εργαζόμενους και στους επιστήμονες.

Αντίθετα, *δυσπιστία* στις δημόσιες αρχές και τους βιομήχανους.

Έλλειψη πληροφόρησης του πληθυσμού και ανάγκη να αποκτήσει (ο πληθυσμός) γνωμοδοτική εξουσία.

4η ομάδα απαντήσεων

41 απαντήσεις

ΓΑΛΛΙΑ (CAEN)

<i>Απόλυτες οικολογικές απόψεις</i>	1η ομάδα απαντήσεων
Ολική καχυποψία απέναντι σε όλα τα μέτρα και σε όλους τους υπεύθυνους. Αναζήτηση πληροφόρησης και υπευθυνοποίησης εκ μέρους του πληθυσμού.	22 απαντήσεις
2η ομάδα απαντήσεων 52 απαντήσεις.	
<i>Μειτριάσιμες οικολογικές απόψεις:</i> Πλειοψηφία των γυναικείων απαντήσεων. Δυσπιστία (με σχετικά καλυμμένες απαντήσεις) απέναντι στις αρχές, στην εξουσία, στους ειδικούς, στους βιομήχανους.	
Εμπιστοσύνη απέναντι στην εμπειρία των εργαζομένων στις βιομηχανίες.	
3η ομάδα απαντήσεων 48 απαντήσεις.	
Ανάθεση της αντιμετώπισης του κινδύνου: εμπιστοσύνη στους ειδικούς και στις αρχές.	
Όλα είναι εντάξει, δεν υπάρχει ανησυχία. Οι κίνδυνοι είναι πολύ λίγο πιθανοί και οι συνέπειες μπορούν να αντιμετωπιστούν.	
<i>Απόψεις σύγχρονες, αισιόδοξες, γεμάτες εμπιστοσύνη.</i>	
<i>Οι απαντήσεις περιστρέφονται γύρω από την έννοια της αποδοχής του ενδεχόμενου κινδύνου.</i>	
Εμπειρική δυσπιστία.	
Πλειοψηφία ανδρικών απαντήσεων και κατοίκων ζωνών που θεωρούνται επικίνδυνες. Καμιά εμπιστοσύνη στους υπεύθυνους.	4η ομάδα απαντήσεων
<i>Αποδεδεγμένη συνείδηση του κινδύνου και συνεχές αίσθημα απειλής</i>	18 απαντήσεις
<i>Καθημερινός ρεαλισμός. Πραγματισμός.</i>	5η ομάδα απαντήσεων
Αποδοχή του κινδύνου, συγκρίνοντάς τον με τις υλικές απολαβές που μας παρέχει η βιομηχανία.	
Γνώμες συχνά αλληλοσυγκρουόμενες.	14 απαντήσεις

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ως συμπέρασμα και ξεχωρά από τις επιμέρους ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας, θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε τα κοινά χαρακτηριστικά των στάσεων έναντι των τεχνολογικών κινδύνων μεγάλης εμβέλειας.

1. Και από τα τρία δείγματα της έρευνας εξάγεται το συμπέρασμα ότι εμπιστοσύνη και πληροφόρηση είναι έννοιες ανταγωνιστικές. Εάν σε πρώτη ανάλυση μπορούμε εύκολα να διαπιστώσουμε ότι τα άτομα που αισθάνονται

εμπιστοσύνη δεν αισθάνονται την ανάγκη πληροφόρησης, εντούτοις δεν μπορούν να ισχυριστούμε ότι οι τάσεις καχυποψίας οφείλονται μόνο στην έλλειψη και αναζήτηση της πληροφόρησης.

Θα ήταν ίσως λογικό να σκεφθούμε ότι η εμπιστοσύνη όχι μόνο θα μπορούσε αλλά θα έπρεπε να είναι το προϊόν μιας διάφανης, τίμιας και σωστής πληροφόρησης· αυτή είναι εξάλλου η στρατηγική που θα ήθελαν να χρησιμοποιήσουν, και συχνά χρησιμοποιούν, οι υπεύθυνοι των δημοσίων σχέσεων των μεγάλων βιομηχανικών εταιρειών.

Με γνώμονα όμως τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνάς μας, μπορούμε να αναρωτηθούμε για την αποτελεσματικότητα της πληροφόρησης· εάν είναι αποδεκτό ότι η έλλειψη της πληροφόρησης δημιουργεί αγγχογενείς καταστάσεις, παρ' όλα αυτά δεν είναι βέβαιο —τουλάχιστον στην περίπτωση μας— ότι η πληροφόρηση επιτρέπει να περάσουμε από την καχυποψία σ' ένα κλίμα εμπιστοσύνης.

Η πληροφόρηση θεωρείται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη εμπιστοσύνης, αλλά σε καμία περίπτωση δεν αρκεί μόνο αυτή. Όπως και σε άλλες κοινωνικές συμπεριφορές (η πολιτική αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα), ο αντίκτυπος της πληροφόρησης πάνω στις ανθρώπινες θέσεις έρχεται χρονικά δεύτερος. Η πληροφόρηση καταγράφεται μέσα σε προϋπάρχοντα γνωστικά «κανάλια», βιώματα, και είναι αυτά τα κανάλια —και όχι η ποιότητα της πληροφορίας— που καθορίζουν τον αντίκτυπό της. Αυτό λοιπόν που μπορούμε να ονομάσουμε «*αξία της πληροφόρησης*» δεν έχει να τον ψυχολόγο *αντικειμενική πραγματικότητα*, διότι εξαρτάται άμεσα από μια παλαιότερη θεμελιώδη επιλογή του ατόμου. Γι' αυτούς που δείχνουν εμπιστοσύνη, η πληροφόρηση θα αποτελεί πλεόνασμα. Γι' αυτούς αντίθετα που δείχνουν δυσπιστία, θα είναι πάντοτε ανεπαρκής, δόλια και ύπουλη, διότι προέρχεται από την ίδια πηγή μ' αυτήν που γεννά τον κίνδυνο. Ίσως έτσι θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτές τις επαναλαμβανόμενες και αέναες αναζητήσεις πληροφόρησης.

2. Φαίνεται —σύμφωνα πάντοτε με τα πρώτα μας αποτελέσματα— ότι μπορούμε να περιμένουμε τροποποιήσεις των στάσεων, οι οποίες δεν θα απορρέουν τόσο από το είδος των πληροφοριών, όπως είδαμε, αλλά από το πεδίο των βιωμένων εμπειριών. Μπορούμε να πούμε ότι η «βίωση μιας κατάστασης» είναι απαραίτητη και, όταν ο ενδεχόμενος κίνδυνος χάσει το αφηρημένο και θεωρητικό στοιχείο της γενικής οντότητας, τότε μόνο συλλαμβάνεται στις σωστές του διαστάσεις από τα προϋπάρχοντα γνωστικά συστήματα του ατόμου.

Οι συγκεκριμένες και πραγματικές αναφορές ατόμων που έχουν ζήσει σε μια περιοχή με κινδύνους είναι πολύ συχνά λιγότερο συνδεδεμένες με ιδεολογικές τάσεις και χαρακτηρίζονται από μια μεγαλύτερη ευκολία αλλαγής των θέσεών τους.

3. Η υπευθυνότητα και η ικανότητα (ή αντίθετα η ανευθυνότητα και η ανικανότητα) μιας τεχνολογικής πρακτικής, είναι συχνά διανεμημένη σε μια ομάδα ή σε μια αρχή. Διακρίνουμε καθαρά:

— Οι επιστήμονες θεωρούνται οι υπεύθυνοι των εφευρέσεων και της σύλληψης των σχεδίων.

— Οι αρχές και οι βιομήχανοι είναι επιφορτισμένοι με την πραγματοποίησή τους. Σ' αυτήν την ομάδα προστίθενται και οι τεχνοκράτες που θεωρούνται πολύ συχνά ως οι αντιπρόσωποι των πρώτων.

— Οι τεχνικοί που εργάζονται στις εταιρείες τυγχάνουν καλύτερης αντιμετώπισης. Σ' αυτούς αποδίδεται συχνά ένα αίσθημα εμπιστοσύνης, συναντάμε δηλαδή και εδώ την αξία του «εμπειρισμού».

— Το φύλο παρουσιάζεται σαν μια διαφορική μεταβλητή και θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθεί βαθύτερα. Οι απαντήσεις που τείνουν στο απόλυτο, προέρχονται συχνά από άνδρες, ενώ οι γυναικείες απαντήσεις παρουσιάζονται μ' ένα φάσμα αποχρώσεων.

— Το επίπεδο της ενημέρωσης σε καθαρά τεχνικά θέματα, δεν φαίνεται να έχει επιπτώσεις στις στάσεις των ατόμων. Αυτό το στοιχείο ενισχύει τη διαπίστωση που κάναμε προηγουμένως, ότι δηλαδή πρόκειται περισσότερο για ένα θέμα προσωπικών αξιών παρά γνώσεων. Αυτό είναι ένα σημείο που θα πρέπει να εξεταστεί καλύτερα στις έρευνες που θα ακολουθήσουν.

ΒΑΣΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ

Vlek C., Kuyper H., Boer H., *Large Scale Risk as a Problem of Technological, Psychological and Political Judgment*, Heymans Bulletins Psychologische Instituten, RU., Groningen, 1984.